

נשיא בית-המשפט העליון בדימוס מאיר שמגר

תמצית תולדות חיים

מאיר שמגר נולד בדנציג (אשר הייתה בשעתו עיר חופשית) בשנת 1925. לאחר עלייתו לארץ בשנת 1939 שירת בפלמ"ח ובאצ"ל, ואף הוגלה למחנות המעצר באפריקה. שם החל, בין היתר, בלימודי המשפטים באוניברסיטת לונדון (אחרי שלמד היסטוריה ופילוסופיה באוניברסיטה העברית).

עם קום המדינה חזר לישראל והתגייס לצה"ל. בתקופת כהונתו כפרקליט הצבאי הראשי (1961-1968) הקים את מערכת הממשל הצבאי באזור יהודה והשומרון ובאזור חבל עזה, וקבע את העקרונות לדרכי פעולתו.

בשנים 1968-1975 כיהן כיועץ המשפטי לממשלה עד למינויו כשופט בבית-המשפט העליון. בשנת 1983 מונה לנשיא בית-המשפט העליון, משרה שבה כיהן עד לפרישתו בשנת 1995.

הנשיא שמגר כיהן כיושב-ראש של כמה ועדות חקירה, שבהן הוועדה לחקר אירועי מערת המכפלה, הוועדה לחקירת רצח רבין, הוועדה לעניין הצלילות במימי הקישון והוועדה לקביעת כללי אתיקה לחברי הממשלה.

בשנת 1996 הוענק למאיר שמגר פרס ישראל על מפעל חיים.

הוא בעל תואר דוקטור לשם כבוד ממכון ויצמן ומאוניברסיטאות ירושלים, תל-אביב, בר-אילן ובאר-שבע.

זכות עמידה ושפיטות

יש להבחין בין שני תחומים נפרדים, האחד זכות העמידה והשני כללי השפיטות. בשניהם ניכר שינוי במגמתו הכללית של בית-המשפט העליון החל משנות השבעים המאוחרות. יש לכך השלכות על בתי-המשפט האחרים, כי פסקי-הדין של בית המשפט העליון מחייבים את בתי-המשפט בערכאות הנמוכות יותר.

בעניין זכות העמידה דעותיהם של שופטי בית-המשפט אחידות. בבתי-המשפט לא אומצה הגישה של הפעולה המשפטית הפופולרית (action popularis), שלפיה יש זכות עמידה כללית בכל עניין ובכל נושא. ההלכות באשר לזכות העמידה נכון להיום קובעות

שאדם אינו חייב להוכיח שהוא נפגע אישית בניגוד למצב המשפטי ששרר בעבר בישראל ועד לאחרונה בארצות נוספות הנמנות על ארצות המשפט המקובל. הרחבת זכות העמידה נובעת, בין היתר, מתהליך הדמוקרטיזציה של החברה. בעבר, אם אדם רצה להעלות טענה שלפיה נפגעה זכות חוקתית, או שהתרחש מעשה פלילי חמור, היו בוחנים, כתנאי מוקדם לדיון המשפטי, אם הוא נפגע באופן אישי. דוגמה בולטת לכך ניתן למצוא בפסק-דין בקר¹, שדן בעתירתו של קצין מילואים בעניין אי-שירותם של החרדים במילואים. בית-המשפט דחה את עתירתו מאחר שלא הוכח שהוא נפגע אישית. נקודת המפנה בעניין זה חלה עם קבלתה של עתירה בעניין סגל². זה היה פסק-הדין הראשון שבו ניתנה לעותר זכות עמידה מבלי שהיה צריך להוכיח שהוא נפגע אישית ודי היה שיצביע על קיומה של בעיה כללית. כך גם נהגו במקרים אחרים שבהם העלה אדם בעיה חוקתית חשובה, למשל בעתירות של חנינת נשיא המדינה בפרשת אוטובוס קו 300³ או שאלת הסגרה לצרפת בפסק-דין אלוני⁴. כאמור, אצלנו איננה נוהגת זכות עמידה בלתי מוגבלת (actio popularis), כי זכות העמידה מוענקת רק כאשר הדיון נסב על הפרת זכות חוקתית מהותית או על נסיבות שבהם אירע פלילי חמור. נוהגת אצלנו זכות עמידה מורחבת, אך לא כוללת. כאמור, זכות העמידה של העותר מורחבת בכך שהעותר לא צריך להוכיח את הפגיעה האישית בו, אלא רק שיש להצביע על קיומה של הפרה חוקתית יסודית או הפרת חוק חמורה שראוי בית-המשפט יתערב בה. נקבע כי במקרים שבהם אירעה פגיעה חוקתית משמעותית או שניתן להצביע על מעשה פלילי חמור או על שחיתות, בית-המשפט יתערב בלי לבדוק אם העותר נפגע אישית. מגמתו של בית-המשפט הייתה לפתוח את עיניו ואוזניו כאשר יש פגיעה מהותית בשלטון החוק.

מכאן לסוגיית השפיטות. השאלה שנדונה במסגרת סוגיה זו הייתה אם בית-המשפט ייזקק לעניין אשר לפי אופיו מצוי בתחומי הרשות המבצעת או המחוקקת ואשר לגביו יש לשמור על הפרדת הרשויות. נושא זה הוא מיסודות הדמוקרטיה. לכל רשות מוענקות סמכויות בתחום מוגדר ואין לרכז את כל הסמכויות של כל הרשויות בידי רשות אחת. בפרשת פלאטו שרון⁵ נאמר שכל אחת מהרשויות – הרשות השופטת, הרשות המחוקקת

1 בג"ץ 40/70 בקר נ' שר הבטחון, פ"ד כד(1) 238.

2 בג"ץ 217/80 סגל נ' שר הפנים, פ"ד לד(4) 429.

3 בג"ץ 428/86 ברזילי נ' ממשלת ישראל, פ"ד מ(3) 505. מדובר בפרשה שבו נהרגו שני מחבלים שנתפסו חיים לאחר שאלה השתלטו על אוטובוס בקו 300. הנשיא דאז חיים הרצוג העניק חנינה למעורבים עוד טרם הגשת כתב האישום ועל כך הגישו חברי כנסת ומרצים למשפטים עתירות לבג"ץ, בטענם שאין אפשרות להעניק חנינה בטרם נערך משפט. הפרשה מוכרת כ"פרשת קו 300" או כ"פרשת השב"כ".

4 בג"ץ 852/86 אלוני נ' שר המשפטים, פ"ד מא(2) 1.

5 בג"ץ 306/81 פלאטו שרון נ' ועדת הכנסת, פ"ד לה(4) 118, 141.

והרשות המבצעת – שוות מעמד, אך יש מגע כלשהו בין הרשויות השונות המתבטא בכך שיש פיקוח הדדי מסוים. למשל הרשות השופטת אמנם עצמאית, אך בוועדת המינוי של השופטים יושבים נציגי הכנסת והממשלה, כלומר יש זיקה כלשהי בין הרשויות שמתבטאת בכך שיש גוף של הרשות האחרת שיכול להביע את דעתו בנושא המשמעותי של מינוי שופטים. אצלנו אין הפרדה טוטלית והרמטית בין הרשויות, בין הרשות המחוקקת לרשות המבצעת, כמו בארצות-הברית. אימצנו את השיטה הבריטית, שלפיה חבר פרלמנט (קרי חבר ברשות המחוקקת) יכול להיות גם שר (קרי חבר ברשות המבצעת). ויכוח בנוגע להיקפה של השפיטות התעורר בפסק-דין רסלר⁶ בעניין גיוס בחורי הישיבות, שבו כתב השופט ברק שהוא חולק על פסק-דינו של השופט זוסמן בפרשת ריינר⁷. באותה פרשה נדונה שאלת שפיטותה של האמנתו של השגריר הגרמני הראשון שהגיע לארץ. בשעתו הוגשה עתירה לבית-המשפט העליון שלא לבצע את ההאמנה של השגריר והשופט זוסמן קבע שזה אינו נושא שנמצא בתחום השפיטות של בית-המשפט, אלא נושא פוליטי שראוי שהממשלה תחליט בו. בפסק-דין רסלר⁸ הביע השופט ברק את דעתו כי בכל מקרה לבית-המשפט יש סמכות לבחון את סבירות ההחלטה. דעתי באותו פסק-דין, שביטאה את דעת הרוב באותה עתירה, סברה שיש לשמור על הפרדת הרשויות ולשלול את סמכות השפיטה בנושא שהועלה בפני בית-המשפט גם לשם שמירת הערכים הדמוקרטיים: כשמונטסקיה העלה את רעיון ההפרדה, הוא עשה זאת כדי שבדמוקרטיה אמיתית תימנע הריכוזיות היתרה בידי רשות אחת. הדמוקרטיה חילקה את הסמכויות בין רשויות שונות כדי לא ליצור ריכוזיות של כל הסמכויות בידי רשות אחת.

בעניין אלוני גם צוין מפורשות שיש דברים שמעורבים בהם משפט ופוליטיקה, ומה שקובע את זכות הדין זו הדומיננטיות של התכונה המשפטית והמשניות של המאפיין הפוליטי.

אמת המידה המקובלת על ידי היא מידת דומיננטיות סמכותה של רשות בין שלוש הרשויות בסוגיה. במקרים שבהם אנו דנים בבית-משפט זה יכול שיהיה גם אלמנט פוליטי, אבל הוא משני. האלמנט השליט הוא היסוד החוקתי וגם האדם הרגיל שאינו משפטן יתפוס מיד שיש כאן מרכיב שנוגע לנתון יסוד חוקתי, שבו בית-המשפט מוסמך לדון, ולא בנושא פוליטי אשר צריך להיות נדון על ידי הרשות המבצעת או הרשות המחוקקת. הבה ניטול דוגמה נוספת – בניית מטוס: אם היו טוענים שבית-המשפט צריך להחליט אם לפתח מטוס בארץ או לא הייתי דוחה את הטענה, כפי שהוחלט כשטענו בפניי שכל מערכת תכנון המים הישראלית היא פגומה, וכי על בית-המשפט לקבוע

6 בג"ץ 910/86 רסלר נ' שר הבטחון, פ"ד מב(2) 441, 475.
7 בג"ץ 186/65 ריינר נ' ראש הממשלה, פ"ד יט(2) 485, 487.
8 בג"ץ 910/86 (לעיל, הערה 6), עמ' 475.

שיטה של תכנון המים. העתירה נדחתה כי זה לא עניין לבית-משפט. יש מי שמופקד על תכנון המים ואין זה עניין משפטי אלא תכנוני. כך הוחלט גם בפסק-דין ברגיל⁹ לגבי התנחלויות. נקבע שהנושא הוא פוליטי ובית-המשפט לא צריך לדון בכך. לפי הגישה שגורסת ש"הכול שפיט" תמיד יש אפשרות לבחון אם המעשה שעליו סבה העתירה סביר או לא. מבחן הסבירות נקבע לראשונה בפסק-דין משנות השבעים בעניין של תקנות תעבורה¹⁰. לדעתי הסמכות להחליט צריכה להישמר לאותם גופים שמסמכותם לדון בנושא. בנושא של "הכול שפיט" אני חולק אפוא על חברי. זה לא אומר שלא היינו יכולים לתת בעניין המים פסק-דין מאוד מנחה אך צריכה להיות חלוקת הסמכויות בין תה"ל למקורות, האם בכנרת צריך להיות כך וכך ס"מ וכו'. כלומר, אם אני בונה על יכולת להפעיל את שיקול-דעתו של בית-המשפט הרי הוא יכול להתערב, אך הוא צריך להימנע מזה באופן רצוני כדי שמי שמופקד על הנושא יטפל בזה¹¹.

נגישות

יש לנו חזון אנושי מוסרי, שלפיו כשאדם מופיע בפני בית-המשפט בעצמו ללא ייצוג, על בית-המשפט להיחלץ ולסייע בבירור העניין בכל ממדיו. לשאלה אם האגרות המשפטיות גבוהות מדי, איני סבור שהסכום הקבוע אצלנו הוא סכום שאדם לא יכול לעמוד בו. אכן הייתה לנו התנגדות עקרונית כל השנים ליצור מציאות משפטית כפי שהיא קיימת באנגליה, במקום שבו יש הוצאות משפט משמעותיות. תמיד התנגדנו ליצירת הוצאות שיש בהן כדי לחסום דרכו של אדם לבית-המשפט. אגב, אם התיק מועבר לבוררות האגרה מוחזרת לו, ואם אדם מתפשר מחזירים לו את מחצית האגרה, כך שיש כל מיני הקלות. בארצות-הברית יש דיונים משפטיים מקדמיים במשרדי עורכי-דין וזה עולה כסף רב. כלומר, מעבר לאגרת בית-המשפט יש הוצאות רבות.

חוש המומחיות של השופט

שאלה זו התעוררה הלכה למעשה אך במקרים מעטים. הכוונה למצבור של ניסיון והבנה במשפט, אשר משמש לשופט למיון בעיות ולסיווגן בין סוגיות הראויות לדיון משפטי לבין כאלה שאינן צריכות להיות נדונות ומוכרעות בערכאה שיפוטית.

9 בג"ץ 4481/91 ברגיל נ' ממשלת ישראל, פ"ד מז(4) 210.
10 בג"ץ 156/75 דקה נ' שר התחבורה, פ"ד ל(2) 94.
11 בג"ץ 2926/90 בן חיים נ' שר ההקלאות, פ"ד מו(4) 622.

קביעת הרכבים על-ידי הנשיא

לנשיא מסורה הסמכות לקבוע את ההרכבים. יש בתי-משפט מחוזיים שבהם הנהגנו שיטה אוטומטית, היינו חלוקה בין השופטים וההרכבים לפי תאריך ההגשה או הא"ב. אני חושב שברוב המקרים של המקרים לא יודעים ממילא מי יושב בהרכב. בבית-המשפט העליון הרשם עושה רשימה של שלושה שופטים, הבנויה על פי כמות ימי השיפוט והימים שבהם שופטים מועסקים בסוגיה אחרת. כמובן שאם השופט מבקש לא לשבת בתיק מסוים נענים לו. ברוב המקרים אני זוכר שלא עסקתי בשאלה הזאת. המציאו רשימה על פי צורכי עבודה והרשם כלל לא נתן את דעתו לשאלה הזאת. זה משהו טכני לחלוטין. מה שאנשים אינם מביאים בחשבון זה שבין השופטים אין ניתוק. אחרי שיושבים בהרכב, השופטים של אותו הרכב דנים ומתדיינים. יושב-ראש ההרכב קובע מי יהיה הכותב הראשון של פסק-הדין. לפעמים כותבים פסק-דין ומעבירים אותו בין חברי ההרכב. כמובן שיש מקרים שבהם הדעה משתנה לאחר שאתה קורא את פסק-הדין של חבריך להרכב.

יש תיקים שהנשיא יושב בהם בעצמו.

חנינה

עניין האפשרות לחון לפני הדיון לקוח מן הדין האנגלי. באנגליה ובארצות-הברית נקבע שחנינה יכולה להינתן לפני ההרשעה או לאחריה. בארצות-הברית השתמשו בזה למשל בסוגיית מתן חנינה לכל האנשים שהתחמקו מן השירות הצבאי בווייטנאם וברחו לקנדה ולישראל, ושמעולם לא עמדו למשפט.

התמחות שופטים

בבתי-משפט השלום ובבתי-המשפט המחוזיים רצוי בהחלט לקדם מומחיות בתחומים משפטיים מוגדרים. מוכרחים כמובן לעשות רוטציה בנושא הזה כי לא רצוי שבמשך שנים ארוכות שופט יעסוק רק בנושא אחד. בבית-המשפט העליון שופט צריך להיות ברמה משפטית כזאת שכל אחד מן הנושאים המשפטיים אינם זרים לו. אם זה תחום חדש אז הוא ילמד את זה. יש לו היכולת. בבית-המשפט העליון צריכים להיות שופטים שמסוגלים לטפל בכל בעיה משפטית. גם אם זה יחייב אותם להתעמק יותר, הם צריכים להיות מסוגלים לכך.

הכרעת שופטים

כפי שציננתי, יש תיקים שבהם יושב-ראש ההרכב קובע מי יהיה השופט הראשון שיכתוב פסק-דין, ויש תיקים שבהם הדבר נקבע רק אחרי שהשופטים יושבים

ומתייעצים ביניהם. פסק-הדין הראשון הזה מועבר בין כל שופטי ההרכב, הם קוראים אותו ומי שמחליט לחלוק חולק. לפעמים זה תהליך שמתרחש כמה פעמים.

בדידותו של שופט

לא נהוג לשתף את בני המשפחה, גם כאשר מדובר בשאלות שאינן משפטיות. הבית ובית-המשפט הם שני עולמות נפרדים.

מבט לאחור על פסקי-הדין

אני מוכרח לומר שאין בי חרטה על פסיקות קודמות שכתבתי. אם שואלים אותי היום אם יש משהו שאני מתחרט עליו אז התשובה שלילית.

שופט כמשימה לחיים

יש שיטות משפט שבהן שופטים מתמנים לזמן מוגבל יותר. למשל בשיטה הגרמנית שופטי בית-המשפט החוקתי מתמנים לתקופה של 12 שנים ובתום התקופה השופטים יוצאים לפנסיה מלאה. לא ניתן להתמנות מחדש. אצלנו זה אחרת. מתמנים עד גיל 70. אני מצדד בכך שלשופט יהיו תחומי התעניינות מחוץ לעבודה, כמו מוזיקה, ספורט, קריאה וכדומה. יש בכך כדי לשמור על תחומי חיים מחוץ למשפט ולמנוע סגירות והתאבנות.

בחירת שופטים

אני חושב שחייבת להיות מזיגה בין שופטים הבאים מהאקדמיה לבין אלו הבאים מהפרקטיקה ופעלתי בהתאם לכך. חשוב שבבתי-המשפט יהיה מפגש של שני הסוגים. באקדמיה אנשים עסקו בתזות המופשטות של דיני חוזים ודיני נזיקין וזה מעשיר אותנו בדיון, אך בה בעת אני רוצה את האלמנט של הפרקטיקה ורואה את הפרובלמטיקה המעשית. הגיוון בבית-המשפט חשוב מאוד.

אני חושב שהמציאות שלנו, שבה יש ועדה לבחירת שופטים, היא מציאות משוכללת בהשוואה לארצות אחרות. בארצות-הברית פסלו שופטים שהשקפתם לא נראתה לסנאט. בשיטה שלנו יש בוועדת המינויים מגוון של גישות והשקפות: שלושה שופטי בית-המשפט העליון, נציגים של הלשכה ונבחרי כנסת מהאופוזיציה ומהקואליציה. אני סברתי והבעתי את דעתי לא פעם שראש הוועדה צריך להיות נשיא בית-המשפט העליון ולא השר. יושב-ראש הוועדה צריך להכיר את האנשים הראויים לכהן כשופטים. לא הייתי משנה את הרכב הוועדה במוכן זה שלא הייתי מוציא אנשים מההרכב. מינוי השופטים צריך לקבל גם את הגושפנקה הציבורית. הציבור שלנו לא יקבל ועדה שתהיה מורכבת משופטים בלבד ולכן חייבת להיות ועדה מגוונת יותר מבחינת ההרכב. המצב

הקיים הוא טוב, בכפוף לדעתי לגבי יושב-הראש. טוב שיש גם גורמים שלא יושבים במשפט אלא מסתכלים על בית-המשפט, על סוג וטיב הפסיקה שלו ויכולים להגיב.

מבט אחורה

כידוע, גיל 70 הוא גיל הפרישה מכס השיפוט. בשעתו ניסו לדבר אתי לקראת פרישתי על תיקון החוק לשם הארכת הכהונה מעבר לגיל 70, אבל לא הסכמתי. ראיתי בכך פגם, בוודאי שלא רציתי שתיקון החוק יהיה אד-פרסונם. ועדות חקירה, שבהן כיהנתי לאחר פרישתי מכס השיפוט, הן רק בחלקן קרובות באופיין לעבודת השיפוט. בוועדה השופט הוא בעיקר השומר על ההיגיון המשפטי הציבורי ועל אי-תלותה של הוועדה, על האובייקטיביות ולא רק על האספקט המשפטי. עסקתי גם בדברים אחרים לאחר פרישתי. עסקתי רבות בעניין החוקה. עמדתי בראש מועצה ציבורית במכון הישראלי לדמוקרטיה, שהכינה נוסח של חוקה לישראל. אגב, עוד בפסקי-הדין הראשונים שלי הבעתי דעה נחרצת שלפיה אנחנו זקוקים לחוקה. אני פעיל באוניברסיטה הפתוחה. זה מוסד חשוב מאוד, שאדם יכול ללמוד בו בלי לבקר יום יום באוניברסיטה. בנוסף שימשתי כיושב-ראש של מילב"ת – גוף שעוסק באספקת כלים מושכללים לנכים. שימשתי גם כיושב-ראש ועדה לקביעת כללי אתיקה לחברי ממשלה.

מעמדן של ועדות חקירה ממלכתיות

מאז שפרשתי ישבתי בוועדת החקירה של רצח רבין, ועדת חקירה צבאית בנוגע לקישון וועדת חקירה ממשלתית לצורך הגדרת סמכויותיו של היועץ המשפטי לממשלה כמו גם דרך מינויו ופרישתו. ישבתי בוועדה ממשלתית שתפקידה לחבר כללי אתיקה לחברי ממשלה. אלו היו פעילויות במסגרת ועדות החקירה במשך 12 השנים האחרונות – שלוש ועדות סמי-משפטיות ושתי ועדות משפטיות. היה לי ויכוח עם עורך-דין באקדמיה שכתב ספר שבו הוא גרס שוועדת חקירה ממלכתית לא צריכה לתת המלצות ומסקנות. להשקפתי, הכוח של הוועדה והתועלת שטמונה בה נעוצים בעיקר בכך שהיא מציעה מסקנות והמלצות לממשלה.

תאוריית הקונספירציה בנוגע לרצח יצחק רבין ז"ל

אני סבור שאין טעם בדברים האלה. הוועדה כללה את פרופ' רוזן-צבי ואת צבי זמיר שהיה ראש המוסד, אלוף פיקוד דרום. הגענו למסקנות מסוימות. ממה צמח הדבר? מתאוריה הבלתי מדויקת של פגיעת כדור מלפנים וכדור שני מאחור. אנחנו התבססנו על בדיקה לאחר המוות שנערכה בבית חולים איכילוב. המסקנות נובעות גם מאופי הנסיבות. הרצח בוצע על ידי יגאל עמיר ותועד בזמן אמת. זהו מקרה נדיר שרצח מצולם בזמן אמת על ידי אדם שהיה על גג סמוך וצילם את כל תהליך היציאה מן העצרת. בצילום רואים את הרוצח עם האקדח ושומעים שלוש יריות, וזה מתאים גם לעדויות

שהיו. לנו אין חומר על קונספירציה וכתבנו על כך פרק ברוח. אם מישהו יכול להוכיח דברים אחרים, אדרבא. אין לי חזקה על התוצאות, אבל אלה התוצאות של ועדת החקירה שהתבססו על מה שהוכח בפנינו.

האדם הסביר

בפסק דין בש¹² נשאלה השאלה מיהו "האדם הסביר" ואם האדם הסביר היה זורק מקרר לחצר הבית. אדם סביר שזורק מקרר שיכול להיסגר מבפנים צריך להביא בחשבון שילדים מסתובבים במקום ויכולים להיכלא במקרר. האדם הסביר נבחן לפי אמת מידה אובייקטיבית שיסודה בהיגיון ובניסיון החיים.

הסכמים פוליטיים

אינני שותף לדעה, שבפרשת מודעי¹³ נזרעו זרעי ההנמקה לפרשת דרעי¹⁴. אני רואה את עניין מודעי כקשור יותר לפסק-דין מאוחר יותר בעניין פרסום מצעים של מפלגות שניתן באותה תקופה¹⁵, אבל אני סבור שפסק הדין הזה, שבו בוטאה השקפתו של בית-המשפט בכל הנוגע לטוהר המידות והיושרה בתוך המינהל הציבורי העליון, שימש אחר כך כפסק-דין מנחה בעניין פנחס¹⁶ ובפסק-דין אייזנברג¹⁷.

חופש הביטוי

אני הרשעתי את עיתון "ידיעות אחרונות" בפרשת קראוס¹⁸, לאחר שהם פרסמו באופן רצוף ידיעות על חקירה נגד קראוס ועל מעורבותו בעבירה, ואילו כאשר התיק נסגר בהיעדר הוכחות הם לא פרסמו דבר. סברתי שהדבר איננו מראה על תום-לב. החלטנו על כך פה אחד. טיפלתי בחופש הביטוי משתי סיבות. ראשית, ראיתי בחופש הביטוי מקור להרבה מהחירויות האחרות, כמו חופש הדת וחופש המחקר. הסיבה השנייה היא כללית. עסקתי בחופש הביטוי כביטוי לרצוני בחוקה אשר מגדירה את זכויות היסוד של האזרח. זה מה שעשיתי אחר כך בוועדה של המכון לדמוקרטיה. זה דבר שאני מאמין בו לאורך כל הדרך. באותם מקרים שבהם יש שימוש לרעה

- 12 ד"נ 15/64 בש נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד יט (1) 309.
 13 בג"ץ 1523/90 לוי נ' יצחק שמיר, ראש ממשלת ישראל, פ"ד מד (2) 213.
 14 בג"ץ 3094/93 התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' ממשלת ישראל, פ"ד מז (5) 404.
 15 בג"ץ 1601/90 שליט נ' ח"כ שמעון פרס, פ"ד מד (3) 353.
 16 בג"ץ 4267/93 אמיתי – אזרחים למען מינהל תקין וטוהר המידות נ' יצחק רבין, ראש ממשלת ישראל, פ"ד מז (5) 441.
 17 בג"ץ 6163/92 אייזנברג נ' שר הבינוי והשיכון, פ"ד מז (2) 229.
 18 ע"א 3199/93 קראוס נ' ידיעות אחרונות בע"מ, פ"ד מט (2) 843.

בדמוקרטיה, חברה דמוקרטית חייבת לנקוט בצעדים כדי שהחוטא לא יצא נשכר אלא ייענש. חברה דמוקרטית בנויה על חופש הביטוי. טלו את חופש הביטוי והחברה הדמוקרטית מפסיקה להיות כזו. זו הנשמה של הדמוקרטיה היא שאנשים מתווכחים, שיש להם דעות שונות. זה העיקרון.

בפסק דין כהן¹⁹ לא היה שום סיכון בפרסום המאמר שפרסומו נפסל. זה היה מאמר אופוזיציוני. זה היה מאמר פוליטי מובהק, שכלל ביקורת על הלשכה בנושאים פנימיים. סברתי שאין שום סיבה לאמץ כלל שלפיו ביטאון ששייך לגוף שקם על פי חוק יהיה סגור בפני אדם שמביע ביקורת על אותו גוף.

מוזיקה ודברים שלא ידענו על הנשיא שמגר

אני אוהב את כל סוגי המוזיקה. אני יושב-ראש חבר הידידים של פסטיבל הג'אז בים האדום כי אני אוהב ג'אז, אבל אני אוהב גם מוזיקה קלאסית ומנוי התזמורת. הייתי בצבא עד סוף שנת 1968 והשתחררתי בדרגת תת-אלוף. אני גר בירושלים מאז שמוניתי ליועץ המשפטי לממשלה בשנת 1968.

19 בג"ץ 6218/93 כהן נ' לשכת עורכי הדין, פ"ד מט(2) 529.